

Fatih Yaşlı

1979 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Maliye Bölümü'nde 2001 yılında tamamladı. Aynı yıl İzzet Baysal Üniversitesi'nde siyaset bilimi yüksek lisansına başladı ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde siyasi tarih araştırma görevlisi oldu. 2004-2008 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yaptı. Doktorasını tamamlamasının ardından İzzet Baysal Üniversitesi'ne dönen Yaşlı, halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapıyor. *Felsefelogos*, *Bilim ve Gelecek*, *Birikim*, *Yurt*, *Radikal 2*, *BirGün* gibi dergi ve gazetelerde çok sayıda makalesi yer aldı. Yaşlı, *Sol Portal*'da yazmaya devam ediyor.

Yayımlanmış eserleri:

Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe: Nietzsche ve Marx (2008, Bilim ve Gelecek Kitablığı); *Kinimiz Dinimizdir: Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme* (2009, Tan Kitabevi; 2014, Yordam Kitap); *Hegemonyadan Diktatoryaya Liberal-Muhafazakâr İttifak ve AKP* (der., Çağdaş Sümer ile birlikte, 2010, Tan Kitabevi); *AKP ve Yeni Rejim* (2012, Tan Kitabevi); *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus* (2014, Yordam Kitap); *Türkçü Faşizmden "Türk-İslam Ülküsü"ne* (2016, Yordam Kitap); *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes* (2019, Yordam Kitap); *"Halkçı Ecevit": Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)* (2020, Yordam Kitap); *Gençlerle Baş Başa: Faşizm* (2020, Yordam Kitap); *Devlet, Düzen, Anarşi, Türkiye'de Edebiyat ve Antikomünizm* (2022, Yordam Kitap); *Antikomünist Şebeke, Örgütler, Kişiler, Yayınlar* (1946-1980) (2024, Yordam Kitap).

Yordam Kitap: 477 • **Devletin Ülkücüleri, Ülkücülerin Devlet'i** • Fatih Yaşlı
ISBN 978-605-172-799-8 • *Düzeltilme*: Didem Gerçek • *Kapak Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Mart 2026
© Fatih Yaşlı, 2026; © Yordam Kitap, 2026

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Kuloğlu Mah. Altıpatlar Sokak Çubukçu Çıkmazı No.1/A Beyoğlu-İstanbul
Tel: +90 212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap • <https://bsky.app/profile/yordamkitap.bsky.social>

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

DEVLETİN ÜLKÜCÜLERİ, ÜLKÜCÜLERİN *DEVLET*'İ

Devlet Dergisi ve Ülkücü Hareket
(1969-1979)

Fatih Yaşlı

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1969-1971: <i>DEVLET</i> , DEVLETİ ÇAĞIRIYOR	23
Türkiye Pakistan olur mu?	24
“Komando”ların sahneye çıkışı	28
Bir adlandırma: Milliyetçi-Toplumculuk	34
Seçimlere doğru: MHP-AP kavgası	40
Seçim sonuçları ve MHP’nin hayal kırıklığı	47
Siyasal şiddetin yükselişi ve ilk cinayetler	51
69 deniz subayının bildirisi	53
Filistin’deki gerilla kampları	56
Süleyman Özmen’in öldürülmesi	57
AP’ye öfke	58
Asker mesaj veriyor	61
Necdet Güçlü cinayeti	64
Ordu ve sol	67
Şımarık sol	69
15-16 Haziran	71
Sunay ve Tağmaç’ın mesajları	77

İKİNCİ BÖLÜM

1971-1973: 12 MART VE DEVLETİN BALYOZU	83
Darbe ve milliyetçi hükümet arayışı	83
Erim hükümeti kuruluyor	87
Sıkıyönetim ilanı ve anayasa değişikliği	91
Elrom’un öldürülmesi, savaş yasaları ve topyekûn mücadele	95
İnönü hedef tahtasında	101
Erim hükümetinin düşüşü ve yeniden kuruluşu	103
İdam cezaları ve <i>Devlet</i> ’in anketi	105
Ortanın solu ve <i>Devlet</i>	107
Ecevit genel başkan	113
Erim hükümetinin düşüşü, Ferit Melen hükümetinin kuruluşu	115
Ecevit’in komünistliği	118

Komünizme karşı ihtisas mahkemeleri	120
Devlet Planlama Teşkilatı ve sol	123
12 Mart'tan çıkışı geciktirme arayışları	125
Uçak kaçırın komünistler	128
Milliyetçi öğretmenler meselesi	130
Suriye'ye savaş tehdidi	133
Seçimler yaklaşırken	134
ASALA'nın ilk eylemi	138
Cumhurbaşkanlığı seçimleri	139
Talu kabinesi	143
Af ve seçim yasası tartışmaları	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1973-1977: CHP-MSP KOALİSYONUNDAN MİLLİYETÇİ CEPHE'YE	147
14 Ekim 1973: Ecevit CHP'sinin zaferi	148
CHP-MSP koalisyonunu engelleme çabaları	152
Hükümet buhranı ve	
MHP'nin "milli hükümet" kurma arayışları	157
Ve CHP-MSP koalisyonu kuruluyor	162
İsmail Cem'in TRT Genel Müdürlüğü	166
Yeni hükümet ve zamlar	168
MHP'nin ve hükümetin af tasarıları	171
Af ve koalisyonda kriz	176
Kıbrıs müdahalesi	179
CHP-MSP koalisyonunun sonu	194
Hükümet buhranı	198
Solun dönüşü	200
Sadi Irmak hükümeti ve Milliyetçi Cephe'ye doğru	203
Ve Milliyetçi Cephe kuruluyor	209
Kadrolaşma, tasfiyeler ve TRT	218
İktidar Kurultayı	220
Demirel'e saldırı ve "cephe birliği"	223
Ecevit'e yönelik saldırılar	226
Türkeş Diyarbakır'da	227
Üslere el konuluyor	230
MHP-AP rekabeti	232
MSP'yle kavga	236

Ülkücü gençlik ve mücadelesi	238
Yalçıntaş istifa ediyor	239
Cinayetler, 141-142 ve 163	241
Atsız'ın ölümü	242
CHP ve Sosyalist Enternasyonal	245
Pazarcık ve Seydişehir hadiseleri	246
MHP ve Almanya	248
Ege'de karasuları sorunu	252
<i>Devlet</i> 'in dış politika gündemi	254
İslam Ortak Pazar'ı	258
Ülkücü-Akıncı kavgası ve Korutürk'ün açıklamaları	262
Anayasa Mahkemesi'nin MHP'ye uyarısı	265
Hora Ege'de	267
DGM'ler ve DİSK'in direnişi	270
Seçimler yaklaşırken	274
Üniversitede anarşi	277
DİSK'e karşı MİSK	280
ÜLKÜ-BİR ve eğitim meselesi	282
Erken seçim geliyor	284
Slogan, afiş, beyanname	286
Radyo konuşmaları	291

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1977-1980: İÇ SAVAŞ MANZARALARI	293
5 Haziran seçimleri ve MHP	294
MHP el yükseltiyor	298
Türk-İş Başkanı'nın açıklaması ve hükümetin kuruluşu	301
MHP ve yeni hükümet	302
Tek başına iktidara giden yol	306
Koalisyonun krizi	307
Türkeş ekonomik krizi öngörüyor	309
AP ve MSP'ye yönelik eleştiriler	310
Gün Sazak'a açık mektup	314
Hükümete uyarı	316
Eleştiriler yoğunlaşırken	317
Almanya'da kaçırılan uçak	324
Hükümet yaşayacak mı?	325

Yaklaşan yerel seçimler ve TBMM’de başkanlık krizi	329
Yerel seçimler ve ikinci Milliyetçi Cephe’nin geleceği	331
İkinci Milliyetçi Cephe’nin sonu	334
Ecevit hükümeti kuruluyor	337
Eğitim Enstitüleri meselesi	340
Yeni hükümet ve anarşi	341
Yeni hükümet ve atamalar	345
Yeni hükümet karşısında ülkücüleri bekleyen görevler	347
POL-DER ve ülkücü gençlere işkence iddiaları	350
Yolların sonu ve yeni bir başlangıç	351
Malatya olayları	353
1944’ten 1978’e	355
1 Mayıs ve büyüyen komünizm tehlikesi	358
Demirel’le röportaj	359
Muhsin Yazıcıoğlu ile röportaj	360
Asker yeniden sahnede	361
Cemil Ceylan’la röportaj	362
Ecevit hükümeti devrilmelidir	364
Ecevit hükümeti ve dış politika	366
Hükümet nasıl düşürülür?	368
Ecevit’e sıkıyönetim çağrısı	372
Daha etkili bir muhalefet	374
1979’a girilirken: Anarşi değil komünist ihtilal	376
Şefkat Çetin’le röportaj	378
Maraş’tan sonra sıkıyönetim	381
Türkeş ve Demirel’in yeni yıl değerlendirmeleri	385
Sıkıyönetimden sonra	387
Düyun-u Umumiye, İran, Afganistan	388
Ecevit hükümetinin sonuna doğru	391
Umutsuzluk havası	394
Hükümetin krizi ve bölücülük tehlikesi	396
<i>Devlet’in veda mektubu</i>	399
SONUÇ: MHP’NİN BUGÜNÜ VE YARINI	408
KAYNAKÇA	426
Dizin	443

GİRİŞ

27 Mayıs'ı gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi ve “ihtilalin kudretli albayı” Alparslan Türkeş, 1961 yılında MBK'da çıkan ayrışma sonucu 13 subayla birlikte yurtdışına sürgüne gönderildi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve ekibi kısa süre içerisinde çok partili hayata yeniden dönülmesini savunurken, başını Türkeş'in çektiği bir grup subay askerin ülkeyi bir süre daha yönetmesi gerektiğini düşünüyordu ve ayrışmanın da Gürsel ekibinin 14 subayı tasfiye edip sürgüne göndermesinin de gerisinde bu vardı.

Sürgüne gönderilen subaylar Türkiye'nin siyasal yaşamında “14'ler” olarak anıldılar ve 14'ler Türkiye'ye döndükten sonra 1965 yılında siyasete girdiler. Türkeş sürgün yılları boyunca 14'lerin lideri konumunda olsa da Türkiye'ye dönüşte 13 subayın hepsi Türkeş'le birlikte hareket etmedi. Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazır Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılırken, Muzaffer Karan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) girdi ve 1965 seçimlerinde senatör oldu. Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Rıfat Baykal gibi isimler ise Türkeş'in öncülüğünde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) katıldılar ve kısa süre içerisinde partiyi ele geçirdiler. 30-31 Temmuz 1965'te yapılan kongre neticesinde Türkeş genel başkanlık görevini üstlenirken, diğer isimler de partinin yönetim kademelerinde yer aldı.

Türkeş ve arkadaşlarının sürgünden dönüp CKMP'yi ele geçirdikleri yıl, yani 1965, Türkiye açısından son derece kritik bir yıldır. O yılın 10 Ekim'inde yapılan seçimlerle 27 Mayıs rejiminden kesin olarak çıkmış ve Adalet Partisi (AP) Süleyman Demirel'in liderliğinde tek başına iktidara gelmişti. Ana muhalefetteki CHP'de

ise 27 Mayıs sonrası başlayan ideoloji arayışında siyasi yelpazenin solu tercih edilmiş ve İnönü CHP'nin "ortanın solu"nda bir parti olduğunu açıklamıştı. İnönü'nün bu açıklamasından sonra CHP, Ecevit'in önce teorik/ideolojik, sonra da politik öncülüğünde adım adım sosyal demokrat/demokratik sol bir parti hüviyetine kavuşacaktı.

1965 yılının Türkiye tarihi açısından en ilgi çekici hadisesi Türkiye İşçi Partisi'nin Meclis'e 15 milletvekili sokmasıydı. Çok partili hayat boyunca ilk kez sosyalist bir parti Meclis'e girecek ve bunun siyaset üzerinde çok radikal etkileri olacaktı. Ancak sosyalist solun yükselişi sadece TİP'le sınırlı değildi; bir yandan Doğan Avcıoğlu'nun *Yön* dergisi geniş kitleler üzerinde ciddi bir düşünsel hegemonya kurmayı başarırken öte yandan üniversite gençliği çeşitli üniversitelerdeki fikir kulüpleri aracılığıyla örgütlenmeye başlamış durumdaydı ve bu kulüpler aynı yıl Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) çatısı altında buluşacaktı. İşçi hareketi de 1961 Anayasası'nın tanıdığı haklarla birlikte giderek örgütleniyor ve ülkenin birçok yerinden grev haberleri geliyordu.

Türkeş'in CKMP'si 1965 yılından itibaren Soğuk Savaş konjonktürüne uygun bir dönüşüm yaşadı ve adım adım antikomünist bir paramiliter yapılanma hüviyetine bürünerek özellikle üniversitelerde devrimci/sosyalist gençliğin karşısında siyasal şiddet aracılığıyla kendisini var etti. Yaşanan dönüşümün zirve noktası partinin 1969'da Adana'da toplanan kongresi oldu ve bu kongrede partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirildi. Partinin amblemi Osmanlı'ya atıfla üç hilal olarak belirlenirken, gençlik teşkilatı Ölkü Ocakları için de eski Türk mitolojisinden esinlenilerek hilalin içinde uluyan bozkurt figürü seçildi. 8-9 Şubat 1969 tarihli bu kongre aynı zamanda ideolojik bir dönüşüme de tekabül edecekti. Türkeş'in temsilciliğini üstlendiği milliyetçilik anlayışının kökenleri 1940'lı yılların Türkçü faşizmine uzanıyordu ve Nihal Atsız'ın baş ideoloğu olduğu bu akım seküler bir karakter taşıyor, İslamla mesafesini koruyordu. Ancak 1969 Kongresi'nde Atsızlılarla bir yol ayrımı yaşanacak ve MHP kendisini Türk-İslam

sentezci bir yerde konumlandırılacak, kongreye damgasını vuran “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman” sloganı partinin bu konumunu ortaya koyacaktı.

Devlet dergisi Adana Kongresi'nden çok kısa bir süre sonra, 7 Nisan 1969'da yayın hayatına başladı ve yayımlandığı dönem boyunca MHP'nin ve ülkücü hareketin temel fikrî yayın organı oldu. *Devlet*'i çıkaran ekibin başında İbrahim Metin yer alıyordu. Sadi Somuncuoğlu, Halil Özyıldız, İskender Öksüz, Reşat Genç, İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman gibi çoğu asistan pozisyonunda genç akademisyenler de ekibi oluşturuyordu. 1969-79 yılları arasında yayın hayatını sürdüren derginin on sene boyunca kesintisiz bir şekilde çıkması hareket açısından önemli bir başarı anlamına geliyordu; çünkü daha önce çıkarılan benzer dergiler uzun ömürlü olmayı başaramamış, kısa süre içerisinde kapanmıştı. Derginin ilk sayısındaki sunuş yazısında bunun farkındalığıyla “sonumuzun bizden öncekilere benzememesi” temennisinde bulunuluyordu. *Devlet*'in mutfağında yer alan isimlerden biri ve dergi üzerine şimdiye kadar yayınlanmış tek kitabın sahibi olan Osman Çakır'ın anlattığına göre, *Devlet*'i çıkarmaya karar verdikleri zaman konuştukları bütün “ağabeyleri” kendilerine, “aman ha! Hele haftalık mı? Mümkün değil. Batan milliyetçi dergilerin arasına bir de sizinki eklenir” şeklinde bir tepki vermişlerdi. Dergiyi çıkaran ekibin içerisinde yer alan Sadi Somuncuoğlu da dergiye maddi destek için gittiği Nejdî Sançar'ın kendisine “çocuklar biz *Ötüken*'i aylık çıkartıyoruz, çok zor bir iş. Gelin bunu aylık yapın” dediğini aktarıyordu.¹ Ancak *Devlet*'i çıkaranlar tüm bu önyargıları boşa düşürerek on yıllık bir yayın faaliyetini sürdürmeyi başaracaklardı.

Peki derginin adı neden *Devlet* olarak seçilmişti? Buradaki esas neden elbette ki MHP ve ülkücü hareketin devlete atfettiği kutsiyet ve 60'lar Türkiye'sinde devletin bekasını büyük bir tehdit altında görmesiydi. *Devlet* ülkücülerin devleti savunma refleksinin bir ürünü olarak yayın hayatına başlayacaktı; isim seçimiyle ilgi-

1 Osman Çakır, *Adı Devlet Olsun –Devletli Yıllar Türk Milliyetçiliği Tarihinde Haftalık Bir Gazetenin On Yıllık Hayat Hikâyesi*, s. 22, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2022.

li olarak ise farklı rivayetler vardı. Örneğin İbrahim Metin bunu, “gazetenin çıkartılmasına karar verdiğimizde şöyle bir toplulukta otururken herkes bir isim söylesin dedik. Bir taraftan da isimleri alt alta yazıyoruz. Kimin dediğini bilmiyorum. Birisi ‘Devlet’ dedi. Tamam dedik. Adı *Devlet* olsun. Gazetenin adı böyle kondu” diye anlatıyordu. Sadi Somuncuoğlu’nun anlattığı hikâye ise daha farklıydı; buna göre Sadi Somuncuoğlu dergi yayınlanmadan önce Ankara’da Sakarya Caddesi’nde Avukat Vehbi Ünal ile Doç. Dr. Fikret Eren’in yazıhanesine gitmiş ve Ünal’ın arkasındaki panoda *Yön* dergisinin bir sayısının kapağının asılı olduğunu, ancak *Yön* yazısının kapatılarak yerine büyük harflerle *Devlet* yazıldığını görmüştü. İşte derginin adı da buradan gelmekteydi.²

Dergiyi çıkaranların temel motivasyonu da *Yön* anlatısına uygun bir şekilde özellikle üniversite gençliğini etkileyebilecek fikrî bir yayına sahip olmaktı. Türkiye solu 1965’ten itibaren başta *Yön* olmak üzere geniş bir yayıncılık faaliyetine girişmiş ve bu da sorun başta gençlik olmak üzere toplumun geniş kesimleri üzerinde düşünsel bir hegemonya kurmasını sağlamıştı. İşte şimdi bir grup ölkücü genç, bu hegemonyaya meydan okumak için böylesi bir yayıncılık faaliyetine girişiyorlardı.

Devlet üzerine şimdiye kadar yapılmış tek akademik çalışmada görüşülen isimlerden biri olan Cezmi Bayram bunu şöyle anlatır:

Tabii burada en önemli şey, bu Marksist neşriyat üniversite gençliği üzerine yöneldi. Üniversite gençliği üzerine yönelince ortada ciddi bir taraftar kısa zamanda teşekkül ettirdi. Çünkü gençlik malum kendi bulunduğu halden şikâyet ediyor, şartlarını beğenmiyor... Bunlar da mevcut düzeni, bu işin eksikliklerini gençliğin taleplerine cevap veremeyen hallerin sorumlusu sayıp yeni bir düzen teklif ediyor... İşte buna karşılık da bu sefer artık “komünizm kötüdür” vs. demek yetmedi. Siz de gençliğe yeni bir düzen suna-

2 Çakır, *Adı Devlet Olsun*, s. 18. Somuncuoğlu’nun anlattıkları şaşırtıcı değildir; çünkü 60’lı yılların ikinci yarısı boyunca Türk sağının temel meselelerinden biri *Yön* dergisinin hegemonik etkisini kırarak ve onunla baş edebilecek bir yayın çıkarma arayışı olmuştur.

caksınız... Bu maksatla, Türkiye’de bu dediğim anlayış içinde henüz neşriyat yoktu. *Devlet* gazetesi bu anlayışa da cevap verecek şekilde ortaya çıktı.³

Dergide en uzun süre yazan isimlerden biri olan Nuri Gürgür de kendisiyle yapılan görüşmede aynı şeye işaret ederek şöyle demiştir:

Tabii o sırada Türkiye’deki basında sol hareketler çok etkiliydi. Yani Milliyetçi Hareket Partisi kendi görüşlerini yansıtacak bir yayın organı bulamıyordu. Büyük gazeteler zaten MHP’yle ilgili haberlere fazla yer vermiyordu. MHP’nin de kendi organı yoktu. O yüzden parti içerisinde partinin kurmayları diyebileceğimiz yöneticiler bir çare aradılar. Başta rahmetli Dünder Taşer olmak üzere gençlik içerisinde gelip parti yönetiminde görev alan İbrahim Metin, Sadi Somuncuoğlu o sırada daha çok edebiyat muhitlerinde olmakla beraber bu çalışmaların da bizzat içinde bulunan Emine Işınsoy bu çareleri düşünen bir grup olarak istişare ediyorlardı. Sonuçta evvela bir küçük gazeteyi satın alma denemesi yaptılar; fakat maddi imkânlar yoktu... Düşünün ki mesela 1968’de Milliyetçi Hareket Partisi’nin genel merkezinde kalorifer yakacak para olmadığından Genel Başkan Türkeş, kışın en soğuk zamanında paltosuyla oturmak durumunda kalıyordu... Bu işi gazete olarak değil de dergi olarak yapalım noktasına geldiler. Böylece bir siyasi dergi çıkarmaya karar verdiler ve *Devlet* adını uygun gördüler. Böylece haftalık bir dergi olarak tamamen kendi imkânlarıyla ortaya çıkan *Devlet* yayınlanmaya başladı.⁴

Devlet, 1969-78 yılları arasında, kısa süren 15 günlük periyod sayılmazsa haftalık olarak çıktı ve dergiyi çıkaranların endişelerinin aksine yaklaşık on yıllık sürede tam 435 sayı yayınlandı. İkinci döneminde ise *Devlet*’in yayın hayatı bu kadar uzun sürmeyecek ve aylık olarak yayınlanan dergi, Nisan-Mayıs 1978’den Haziran 1979’a kadar çıkan 14 sayının ardından kapanacaktı. *Devlet*, bu

3 Nagihan Eren, *Dönemin Fikri ve Siyasi Ortamı İçerisinde Devlet Gazetesi*, s. 31-32. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2023.

4 Eren, *Dönemin Fikri ve Siyasi Ortamı İçerisinde Devlet Gazetesi*, s. 33.

on yıllık periyotta söyleminin merkezine “devletin bekası”nı ve bu bekaya tehdit olarak gördüğü “anarşi”yle mücadeleyi koydu, “uluslararası komünizm” tarafından desteklenen “anarşi”ye karşı “devlet”i göreve çağırdı, ölkücülerin misyonunu “anarşiye karşı mücadelede devlete yardım” olarak belirledi ve “anarşi”yi ancak milliyetçiler/ölkücüler tarafından yönetilen bir devletin engellerebileceği iddiasının taşıyıcılığını üstlenerek bu iddiayı toplum-sallaştırmaya çalıştı.

Ben bu çalışmada söz konusu on yılı ve dolayısıyla *Devlet*’i alt dönemlere ayırarak inceliyorum. Siyasal şiddetin öğrenciler arasındaki taşı sopalı kavgalardan silahlı çatışmaya doğru evrilmeye, MHP’nin giderek paramiliter bir karaktere bürünmeye, devrimci gençliğin ise gerillacılık faaliyetlerine girişmeye başladığı 1969 yılından 12 Mart 1971 darbesine kadar uzanan süreç ilk dönemi oluşturuyor. Bu dönemin ardından 12 Mart darbesiyle birlikte kurulan 12 Mart rejiminden bu rejimden çıkış anlamına gelen 1973 seçimlerine kadar geçen ve iki yıl süren ikinci dönem geliyor. Üçüncü dönemi 1973-1977 yılları arasına yerleştiriyorum ve bu dönem CHP-MSP koalisyonu ile açılıp Milliyetçi Cephe (MC) koalisyon hükümetiyle kapanıyor. 1977 seçimlerinden 12 Eylül 1980’e kadar devam eden ve dördüncü döneme tekabül eden üç yıl ise ikinci MC ile açılıp Ecevit hükümetleriyle devam ediyor ve siyasal şiddetin bir tür iç savaşa sürüklemeye başladığı bu dönem yeni bir darbeyle, 12 Eylül’le son buluyor.

Çalışmanın birinci bölümü “1969-1971: *Devlet*, Devleti Çağırıyor” adını taşıyor ve bu bölümde derginin yayın hayatına atılmasından 12 Mart darbesine kadar süren dönem inceleniyor. *Devlet*, CKMP’nin MHP adını aldığı 8-9 Şubat 1969 Adana Kongresi’nden sonra ideolojik bir yayın organı çıkarma ihtiyacının sonucu olarak yayınlanmaya başlıyor. Dergi bu dönemde iki ayaklı bir söylemin taşıyıcılığını üstleniyor. Söylemin ilk ayağında, yükselen devrimci mücadeleyi “anarşi” olarak kodlamak bulunuyor ve anarşinin başta Sovyetler Birliği olmak üzere dışarıdan destek aldığı, Türkiye’ye yönelik uluslararası bir komplonun ürünü oldu-

ğu iddia ediliyor. Anarşistler ise “son Türk devleti”ni yıkmayı ve Türkiye’yi Sovyetler Birliği’nin uydusu, sömürgesi yapmayı hedefliyorlar. Dolayısıyla ortada “anarşi” ile “devlet” arasında bir mücadele var ve esas mücadeleyi de bu teşkil ediyor.

Ülkücü hareket ve MHP bu dönemde kendisini “anarşiye karşı meşru müdafaa” pozisyonunda gösteriyor ve saldıran tarafın “anarşistler” olduğu, milliyetçi/ülkücü öğrencilerin ise bu saldırılara karşı kendilerini ve elbette ki devleti savundukları iddiası söylemin bu ilk ayağının asli unsurlarından birini oluşturuyor. Yaptıkları saldırılarla dönemin muhalif basınında sıkça gündeme gelen komandolar ve komandoların yetiştirilmesi için açılan kamplar ise söz konusu savunma ihtiyacından kaynaklı bir zorunluluk olarak sunuluyor ve bunun üzerinden meşrulaştırılıyor.

Söylemin ikinci ayağında, başta AP ve Demirel hükümeti olmak üzere devleti yönetenlerin bu tehlikenin farkında olmadıkları yönündeki iddia bulunuyor, bunun tek istisnasını ise ordu/asker oluşturuyor. *Devlet*, Demirel’i anarşi kaynaklı tehdidin yarattığı büyük tehlikeyi anlayamamakla, “anarşistler”le milliyetçi gençleri aynı kefeye koymakla ve hatta zaman zaman “anarşi”yi koruyup kollamakla itham ediyor. Demirel’in ve AP’nin “anarşi” karşısındaki “aymazlığı”na mukabil, tehdit karşısında son derece uyanık olan ordu ise bu tehdide karşı göreve çağrılıyor; ancak ordudan beklenen sadece asayiş eksenli bir müdahale değil, bir alt metin olarak orduya mütemadiyen devleti milliyetçi kadrolara, yani MHP’ye vermesi, “anarşi”yle ancak milliyetçi kadroların baş edebileceği yönünde sinyaller gönderiliyor.

Ordunun 12 Mart 1971 günü verdiği muhtıra, MHP ve *Devlet* tarafından devletin yapılan çağrıya icabet etmesi olarak değerlendiriliyor ve hararetle destekleniyor. Derginin 12 Mart darbesinden sonra yayınlanan ilk sayısının kapağındaki “Komünizm Eziliyor” başlığı ülkücü hareketin darbeden duyduğu sevinçli açıkça dile getiriyor ve *Devlet* yazarları ilerleyen sayılarda da orduya seslenmeye devam ederek, devlete komünizmle mücadelede sadece asayiş tedbirlerinin yeterli olmayacağı, başta eğitim olmak üzere çeşitli

alanlarda son derece radikal tedbirlerin alınması gerektiği yönünde uyarılarda bulunuyorlar.

İkinci Bölüm “1971-1973: 12 Mart ve Devletin Balyozu” adını taşıyor ve bu bölümde *Devlet* dergisi üzerinden MHP’nin 12 Mart rejimine bakışı ve rejimle kurmaya çalıştığı ilişki üzerinde duruluyor. *Devlet* yazarları Demirel hükümetinin devrilmesinin ve ordu-nun “anarşiyle mücadele”nin sorumluluğunu eline almasının son derece önemli olduğunu, ama bu mücadelenin esas olarak “fikri bir mücadele” olması gerektiğini söylüyorlar. Bu ise bürokrasiye, yargıya ve devletin bütün kurumlarına milliyetçi kadroların yerleştirilmesi, TRT’nin millî bir yayın politikası izlemesi, üniversitelerin ise “sadece bilimle uğraşması” anlamına geliyor. Yani *Devlet* ordu şahsında devlete komünizme karşı topyekûn bir mücadele çağrısında bulunuyor.

MHP ve *Devlet*, darbenin ilk günlerinde hükümetin kendilerine verilebileceğine dair bir beklenti içerisinde olsa da çok geçmeden asker bir teknokratlar hükümetinin kurulmasını sağlıyor ve MHP beklentileri karşılanmamasına rağmen bağımsız milletvekili Nihat Erim’in öncülüğünde kurulan bu hükümete destek vereceğini açıklıyor. *Devlet* yazarları da buna uygun bir şekilde yeni hükümetin başarılı olması temennisinde bulunuyorlar ama farklı siyasi görüşlere sahip isimlerden oluşması nedeniyle bu ihtimalin zayıf olduğunu belirtiyorlar. Ölkücü hareket Erim hükümeti boyunca “eleştirel destek” diyebileceğimiz bir tutum sergiliyor ve hükümet komünizmle mücadelede sertleştikçe, özellikle de sıkıyönetim ile-niyle birlikte Erim’e desteğini artırıyor, taviz anlamına gelebilecek icraatları ise güçlü bir şekilde eleştiriyor.

Aynı dönemde “ortanın solu”nun etkisini giderek büyüten CHP, MHP tarafından hedef tahtasına yerleştirilmeye başlanıyor ve İnönü “anarşistleri koruyup kollamak”la itham ediliyor. *Devlet*’e göre CHP, milleti geleneksel değerlerinden kopardığı yetmiyormuş gibi şimdi bir de komünistleri koruyor ve onlara devleti yıkma cesaretini veriyor, “anarşistler” de güçlerini esas olarak CHP’den ve İnönü’den alıyor. Bunun gerisinde ise MHP’nin “ortanın solu”nu

benimseyen CHP'nin giderek komünistlerin kontrolüne gireceği ve sosyalist bir parti hüviyetine bürüneceği yönündeki iddiası bulunuyor. Dönem boyunca CHP'nin MHP tarafından giderek "iç düşman" kategorisine yerleştirildiğini ve özellikle Bülent Ecevit'in 1972'de partinin başına geçmesinden itibaren CHP ile "anarşi"nin hep yan yana anıldığını, bunun MHP'nin ve *Devlet*'in söyleminin kurucu öğelerinden birine dönüştüğünü görüyoruz.

1973 seçimleri yaklaştıkça Türkiye'nin 12 Mart rejiminden çıkacağına dair işaretler de çoğalmaya başlıyor ve MHP bu dönemde seçimleri geciktirmeyi ve askerinin bir süre daha iktidarda kalmasını sağlamaya çalışıyor. Bunun için *Devlet*'te düzenli olarak orduya çağrıda bulunuluyor, Demirel ve Ecevit'in seçimlerin bir an önce yapılmasına yönelik taleplerinin devletin bekasını tehlikeye düşürdüğü öne sürülüyor. Ancak siyasal dengeler ve güç ilişkileri seçimlere gidilmesini engellemeye yetmiyor ve 1973 seçimleri 12 Mart rejiminden çıkışı ve Ecevit CHP'sinin seçimlerden birinci parti olarak çıkmasını beraberinde getiriyor.

"1973-1977: CHP-MSP Koalisyonundan Milliyetçi Cephe'ye" adlı Üçüncü Bölüm'de, önce 1973 seçimlerinden tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamasa da CHP'nin birinci parti olarak çıkması ve bunun MHP'deki antikomünist teyakkuz halini daha da artırması üzerinde duruluyor. *Devlet*'te buna uygun bir şekilde iktidarın komünistlerle işbirliği yapan CHP'ye verilmesi gerektiği yönünde devlete, yani orduya çağrıda bulunan yazılar yayınlanıyor. MHP bunun ardından CHP-MSP koalisyonunu engellemek için yoğun bir çaba gösteriyor ve *Devlet* yazarları MSP'ye CHP ile bir koalisyona gidilmesinin komünistleri işbaşına getirmek anlamına geleceği yönünde uyarılarda bulunuyor. Koalisyonun kuruluşu engellenemeyince bu sefer hem yeni koalisyona yönelik sert bir muhalefet sergilendiğine hem de MSP'ye CHP'yi dizginleyebilecek bir misyon biçilerek buna dair telkinlere girişildiğine tanıklık ediyoruz.

CHP-MSP koalisyonunun dağılmasının ardından, Ecevit "Kıbrıs Fatih"i olarak ülkeyi yeniden seçime götürmeyi ve böyle-

ce CHP'yi tek başına iktidar yapmayı hedeflerken, MHP bu planı bozmak için başta AP olmak üzere diğör sağ partilerle büyük bir antikomünist cephe hükümeti kurmak için bir girişim başlatıyor ve başını Aydınlar Ocağı'nın çektiğı milliyetçi-muhafazakâr aydınların gösterdiği yoğun çabalarla birlikte 31 Mart 1975'te AP-MSP-MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden (CGP) oluşan birinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti kuruluyor. Sadece üç milletvekiline sahip olmasına rağmen hükümette biri başbakan yardımcılığı olmak üzere iki bakanla yer alan MHP, bunu devlette kadrolaşmak ve komünizmle daha yoğun bir şekilde mücadele etmek için önemli bir fırsat olarak görüyor. MC hükümeti 1977 seçimlerine kadar işbaşında kalıyor; ancak seçimler yaklaşırken sağ partiler arasındaki rekabet giderek şiddetleniyor ve MHP hem AP ile hem MSP ile sert polemiklere giriyor, *Devlet*'te de buna uygun yazılar yayınlanıyor. MHP ve *Devlet*, seçim süreci boyunca toplumun güvenlik kaygılarına oynayacak bir şekilde komünizmle gerçek bir mücadeleyi sadece ölkücü hareketin yapabileceğı ve MHP olmaksızın komünistlerle mücadele edilemeyeceğı yönünde bir söylemi benimsiyor. CHP seçimden yine hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamadan ama birinci parti olarak çıksa da bu söylem kısmen işe yarıyor ve MHP oylarını ikiye katlamayı ve vekil sayısını üçten on altıya çıkarmayı başarıyor, bu da MHP çevrelerinde büyük bir zafer olarak görülüp kutlanıyor.

"1977-1980: İç Savaş Manzaraları" adlı Dördüncü Bölüm'de 12 Eylül'e doğru giden Türkiye'de yaşananlar ve ölkücü hareketin bu süreçteki yeri ele alınıyor. Seçimlerden hemen sonra MHP ve *Devlet*, bir kez daha iktidarın CHP'ye verilmemesi yönünde bir pozisyon alıyor ve içerisinde bu sefer çok daha güçlü bir şekilde yer alma hesapları yaptığı yeni bir Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulması hedefiyle harekete geçiyor. Ecevit'in yeni hükümeti kurma girişimlerinin başarısız olmasının ardından görev AP lideri Demirel'e veriliyor, Demirel de 21 Temmuz 1977'de AP-MSP ve MHP'den oluşan ikinci MC hükümetini kurarak bir kez daha başbakan oluyor. Ancak ilkinden farklı olarak ikinci MC'nin

ömrü fazla uzun olmuyor ve MHP iktidarın Ecevit'e verilmemesi ve koalisyonun yıkılmaması için ciddi bir çaba gösterse de yaklaşık altı ay sonra, 5 Ocak 1978'de ikinci MC'nin ömrü son buluyor, Ecevit ise AP'den yaptığı vekil transferleriyle hükümeti kurmayı başarıyor.

Ecevit'in işbaşına gelişi, MHP'de komünistlerin işbaşına gelişi olarak görülüyor ve antikomünist teyakkuz halinin zirve noktasını teşkil ediyor, bu nedenle de 1978 yılı ülkücü hareketin siyasal şiddeti doğrudan bir iktidar stratejisi olarak belirlemesine teka-bül ediyor. Hareket, şiddet aracılığıyla hem Ecevit hükümetine sıkıyönetim ilan ettirmeyi hem de sıkıyönetim atmosferinde ordu içerisindeki milliyetçi/ülkücü subaylar aracılığıyla iktidarı almayı hedefliyor. Bunun için de şiddet yaygınlaştırılıyor ve bir yandan sola karşı toplu cinayetlere girilirken öte yandan da kamuoyunda sol kimliğiyle bilinen aydınlar, akademisyenler, gazeteciler hedef alınıyor ve öldürülüyor. Buna bir süre sonra solun doğal tabanını oluşturduğu varsayılan Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu kentlerindeki toplu katliam girişimleri de ekleniyor. Bu esnada devrimci örgütlerin kimileri savunma pozisyonunda kalarak kimileri ise doğrudan silahlı mücadeleyi tercih ederek sert misillemelerde bulunuyor ve karşı tarafa ciddi kayıplar verdiriyor.

Türkiye 1978 yılını siyasal şiddetin belirleyiciliğinde geçirirken *Devlet* de bu belirleyicilikten nasibini alıyor ve önce fiilen sonra da resmen yayın hayatının sonuna geliyor. 6 Mart 1978'de yayınlanan 435. sayıda yer alan İbrahim Metin imzalı yazıda *Devlet*'in artık aylık olarak yayınlanacağı söyleniyor, ama bu daha çok bir veda ve fiilen kapanma anlamına geliyor; çünkü İbrahim Metin yazısında, "Bu geride bıraktığımız 9 yılın muhasebesini, Milliyetçi Hareket'in nereden başlayıp nereden geldiğini ve bu gelişteki *Devlet*'in katkısını siz vefakâr okuyucularımıza bırakıyoruz. Ve elbette inanıyoruz ki Milliyetçi Hareket'in mensupları, istihbarat teşkilatlarında uygulandığı bilinen 'limon politikası'nı uygulamıyor. Artık çıkacak suyu kalmadı düşüncesiyle *Devlet*'i de çöp kutusuna atmıyor" diyerek parti yönetimine bir sitemde bulunuyor. Osman Çakır'ın

kitabından da derginin yoluna aylık olarak devam etmesi kararının parti merkezinden bağımsız olarak alındığını anlayabiliyoruz.⁵

Eren'in doktora tez çalışması kapsamında röportaj yaptığı isimlerden biri olan Gürgür, derginin kapanmasıyla ilgili olarak şunları söylüyor:

MHP'nin ezelden beri ölküsü günlük gazete çıkarmaktı... 75'lerde iki tane gazete çıkarılmaya başlandı. Birisi entelektüel bakımdan daha zengin *Ortadoğu* gazetesi. *Ortadoğu* gazetesi resmen MHP'nin yayın organı değildi. Ama MHP'ye yakın olan insanlardan Erol Güngör, başyazarlığını yapıyordu mesela. Öbür taraftan *Hergün* gazetesi. *Hergün* gazetesi MHP'nin bir bakıma resmî yayın organı gibiydi. Gazetenin başında o zaman Taha Akyol vardı. Beşir Ayvazoğlu gazetenin kültür sayfasında... Genç ölkücüler gazetede görev alıyordu. Daha sonra onların bir kısmı Muhsin'in yönetim kurulundaydı. Lütfü Şehsuvaroğlu gazetede görevliydi.⁶

Yayınların çeşitlenmesinin ve özellikle günlük iki gazetenin yayınlanmaya başlamasının *Devlet*'in okunurluğunu azalttığı anlaşıyor, ancak tek ve en önemli faktör bu değil. Şiddetin yoğunlaşmasıyla birlikte bir "fikir dergisi" olarak *Devlet*'e duyulan ihtiyaç azalıyor, ezelden beri entelektüalizme düşman olan, teoriden çok pratiğe bakan ölkücü taban dergiden iyice uzaklaşıyor. Ölkü Ocakları ise fikirden ziyade ajitasyon ve propagandatîf karakterli olan kendi yayınlarını çıkarmaya başlıyor ve ocaklarla *Devlet* arasında bir mesafe ortaya çıkıyor. Dergiyi çıkaran isimlerden biri olan Mahir Durakoğlu kendisiyle yapılan mülakatta bu durumu şöyle anlatıyor:

Kavga şiddetlenince, kan daha çok akmaya başlayınca, insanların gönül dünyalarındaki hissiyatları da büyük ihtimalle değişmiş oluyor. İçeride kapanma, radikalleşme, sertleşme, hoşgörüsüzlük... Yani artık cephedesiniz, öyle düşünülüyor, iş oraya kaymış. Bizim zamanımızda bahsettiğimiz Galip Ağabey, Dünder Ağabey, Sadi Ağabey, -KÜBİTEM Devlet- en son Müze Sokak Anıttepe, oralarda çok

5 Çakır, *Adı Devlet Olsun*, s. 214-215.

6 Eren, *Dönemin Fikrî ve Siyasi Ortamı İçerisinde Devlet Gazetesi*, s. 38.

neşeli bir hayat vardı aslında. Hayatımızdan memnunduk. Dışarıda kavga oluyordu ama henüz kapılarımızı sarsmıyordu... Anlıyorum ki daha sonra artık can pazarına dönmüş iş... Herkes askeri birlik intizamı, nizamı arar oldu. Kendi örgütüne çok sıkı sıkıya hâkim olmak istedi. İşin içine başka şeyler girdi mi bilmem ama iyi niyetle bakıyorum. Ülkü Ocaklarının 78-79'daki örgütsel faaliyetlerine bakıyorum, olaylara bakıyorum, dökülen kanlara, kalkan cenazelere bakıyorum, artık bizdeki hoşgörü bizdeki geniş görürlülük yok onlarda... "Benim adamım bu dergiyi okuyacak!" deyip çıkıyorsunuz, bitti. Eskiden öyle bir hal yoktu oysaki. Ülkü Ocakları Başkanı da gelir Dünder Ağabey'den akıl alırdı, Sadi Ağabey'den akıl alırdı. Zaten onlar üst kademeyi oluştururlardı... Bizim Devlet olarak artık etkinliğimizin çok kalmadığı kanaatine varıyorum.⁷

Devlet, 1978 Nisan'ından itibaren aylık olarak yayınlanmaya başlıyor, 14 sayı çıktıktan sonra ise Haziran 1979'da yayın hayatına son veriyor ve 12 Eylül öncesi MHP'nin/ölkücü hareketin en uzun soluklu dergisi oluyor. Derginin yayınlandığı 1969-79 arası dönem, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın en sıcak cephelerinden birine dönüşmesine tekabül ediyor ve Soğuk Savaş konseptine uygun bir şekilde MHP/ölkücü hareket yükselen sosyalist solun karşısına paramilitar bir güç, bir şiddet aygıtı olarak çıkıyor. Bu dönem boyunca yayın hayatına devam eden ve 1978'e kadar hareketin en önemli yayın organı olan *Devlet*'i incelemek, hem o dönemi hem de MHP'yi ve ölkücü hareketi yakından incelemek anlamına geliyor.

Türkiye'nin 1970'li yılları hâlâ üzerine çok az çalışılmış, çok az şey söylenmiş bir dönem olma özelliğini koruyor, MHP üzerine yapılan çalışmalar ise genel olarak hareketin 12 Eylül sonrası durumuna odaklanıyor. 12 Eylül öncesini ele alan çalışmalara baktığımızda da ölkücü yayın organlarına yönelik çalışmaların son derece sınırlı olduğunu görüyoruz. Elinizdeki çalışma, bir yandan 1970'ler Türkiye'sini kadraja alırken bir yandan da ölkücü hareketin tarihine yönelik bu boşluğu doldurmaya yönelik bir çaba olma iddiasını taşıyor. Kitap boyunca *Devlet*'in 1969 yılının başlarında

7 Eren, *Dönemin Fikri ve Siyasi Ortamı İçerisinde Devlet Gazetesi*, s. 56.

yayınlanan ilk sayısından 1979 yılının ortalarında yayınlanan son sayısına kadar çıkan bütün sayılarını inceliyor ve Türkiye tarihinin en kritik dönemlerinden biri olan bu uzun on yıl boyunca yaşanan olaylara ölkücü hareketin nasıl baktığını, söylemini nasıl kurduğunu ve dönemselsel olarak benimsediğı stratejileri ortaya koymaya çalışıyorum. Bu ise hem siyasal hayatımızda 1965 yılından beri varlığını sürdüren bir partinin tarihi ve ideolojisi üzerine yapılan çalışmalara hem de 2016'dan beri gayriresmî koalisyon ortağı olarak Türkiye'yi yöneten o partinin bugününü ve bugünkü siyaset yapma tarzını anlamayı kolaylaştırmaya yarayan teorik bir katkı, düşünsel bir müdahale çabası anlamına geliyor. Okur tarafından da böyle değerlendirilmesi durumunda çalışmanın amacına ulaşmış olacağına inanıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

1969-1971: *DEVLET, DEVLETİ ÇAĞIRIYOR*

Devlet Nisan 1969'da yayın hayatına başladığında, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 6-7 Şubat 1969 tarihli ünlü Adana Kongresi'ni yapmış ve partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak belirlenmiş, partinin amblemi olarak üç hilal seçilirken gençlik teşkilatı Ülkü Ocakları için de hilal içerisinde uluyan bozkurt figüründe karar kılınmıştı. Bu kongreye “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman” sloganı damgasını vurmuş, parti içerisinde Nihal Atsız’la özdeşleşen seküler milliyetçi damarın yerini Türk-İslam sentezi net bir şekilde almaya başlamıştı.¹ Öte yandan 1965’i bir milat olarak kabul ederek söyleyecek olursak, özellikle gençlik içerisinde sosyalist sol ciddi bir yükselişe geçmiş, gençler Türkiye İşçi Partisi’nden daha radikal bir örgütlenme arayışına girmişti. Artık üniversitelerde devrimci öğrencilerle ülkücü öğrenciler daha sık karşı karşıya geliyor, siyasal şiddet yükseliyordu.² MHP ve ülkücü/milliyetçi çevreler yaşananları “anarşi” olarak kodluyor, kendi misyonlarını da “anarşiye karşı mücadele” olarak adlandırıyorlardı. Bunu yaparken ise Adalet Partisi iktidarının anarşiyle yeterince mücadele etmediğini, devletin gidişata müdahale etmesi gerektiğini söylüyorlardı. İşte ülkücü hareketin fikrî yayın organı

1 Fatih Yaşlı, *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş -Türkiye ve Soğuk Savaş*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 158-160.

2 1965 yılının yakın Türkiye tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olması dair bkz. Fatih Yaşlı, *“Halkçı Ecevit” -Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980)*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

olarak *Devlet* dergisi de buna uygun bir şekilde devletin bir beka sorunuyla karşı karşıya olduğunu öne sürecek ve 1969'dan 1971'e kadar "anarşiye karşı devlet"i göreve davet edecekti.

Türkiye Pakistan olur mu?

Devlet'in 17 Nisan 1969 tarihli ilk sayısının kapağında ilk bakışta şaşırtıcı görünecek bir şekilde Türkiye değil Pakistan vardı; çünkü kısa bir süre önce, 25 Mart'ta, Pakistan'da ordu yönetimi ele almış ve Doğu Pakistan'daki/Bangladeş'teki ayaklanmayı çok sert bir biçimde bastırmıştı.³ *Devlet*'e göre ayaklanmanın bastırılmasından önce "kan, ateş, ölüm içinde solcular devleti silip süpürmekle kalmamış, zararlı cereyanları güçlendirmeye çalışmış ve memleketi iflasın eşiğine getirmişti". Ancak ordu bu duruma müdahale etmiş ve "askerî iktidarın kuruluşundan sonra Pakistan'da kudurmuş hale gelen anarşinin birden dindiği" görülmüş, "ihtilal şarkıları okuyanlar kenar yollarda kaybolmuş, Troçki edası ile kitleleri isyana sevk edenler ortalıkta gözükmez olmuş, demir bir otorite boykotları, işgalleri ve direnişleri toprağın altına geçirmiş"ti.⁴

İşte ilk bakışta şaşırtıcı görünse de aslında Pakistan'ın derginin ilk sayısının kapağına taşınması bir tesadüf değildi; çünkü henüz o kadar şiddetli olmasa da Türkiye'de de sokak eylemleri başlamış durumdaydı ve üniversitelerde ardı ardına boykotlar ve işgaller gerçekleştiriliyor, sol sokak hâkimiyetini ele geçiriyordu. *Devlet* ise âdeta Pakistan'a bakarak Türkiye'ye "anlatılan senin hikâyendir" diyor ve "anarşi"yi tıpkı Pakistan'da olduğu gibi güçlü bir otoritenin, yani esas olarak ordunun önleyebileceğini söylüyor, görece erken bir tarihte ordu şahsında devleti göreve çağırıyordu. Bu çağrı 12 Mart darbesine kadar sürekli ve yoğunluğu düzenli olarak artan bir şekilde yapılacak, 12 Mart'ta ise ordu/devlet, çağrıya icabet edecekti.

3 Meselenin tarihçesi için bkz. Uğur Pektaş, "Hechter'in İç Sömürgecilik Kuramı ve Bangladeş'in Bağımsızlık Süreci: Çevre'nin Ulusal Kimlik İnşası", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 49, 2018, s. 139-162.

4 "Kaynayan Bir Ülkeye Gelen Huzur", *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 8.

“Devlet’ten Millet’e” adlı ve Devlet imzalı köşede yayınlanan başlıksız yazıda derginin her hafta okuyucusuyla buluşacağı, dilek ve ümitlerinin derginin uzun süre yaşaması, yollarının milliyetçilik, rehberlerinin ilim ve fikir, tarzlarının siyaset olduğu söyleniyordu. Derginin adının *Devlet* konulmasının nedeni, “tarih boyunca Türklüğün yaşama gücünü ve üstün vasıflarını en iyi şekilde belirten yüce mefhum olduğu için, milletin henüz tamamen yıkılmamış köklü bir geleneğe bağlılığını ifade için” diye açıklanıyordu. Derginin yolu milliyetçilikte ve “yurtiçinde ve yurtdışındaki bütün faaliyetleri Türk milleti açısından değerlendirmeye çalışacağız” deniliyordu. Dergiyi çıkaranların hepsi MHP’li olduğu halde “siyasi bir partinin malı değiliz” iddiasında bulunuluyordu; “partiler ve siyasetçiler milliyetçiliğe yakınlıkları ölçüsünde” *Devlet’e* yakın olabilirlerdi. Derginin ana hedeflerinden biri “siyasetçilerin yatırımına çok müsait bir saha gibi görüldüğü için hemen herkesin sahip çıktığı milliyetçiliği yozlaşmaktan korumak, sahtesi ile gerçeğini ayırmak” şeklinde açıklanıyordu.⁵

Devlet’in sunuş yazılarını ilk başlarda “Selam” adlı köşesinde Emine Işınsoy Okçu (daha sonra Emine Işınsoy) yazıyordu ve Işınsoy ilk yazısında solun hegemonik gücü karşısında mağdur ve mazlum bir sağcılık tablosu çizerek, “bu zaman başkalarının zamanı çünkü. Söz onların, hüküm onların. Biz sağcıyız efendim, gericiyiz bir şeyden anlamayız; iktisat ilminin yanından geçmemişiz, milliyetçilik gibi modası geçmiş bir mefhumu tutturmuşuz” diyordu. Devamında hem dışarıdan hem içeriden uğraşılmasına rağmen devletin bir türlü yıkılmadığını, bunun da gerisinde Türk-İslam töresinin sağlamlığı olduğunu söyleyen Işınsoy’a göre, Türk-İslam devlet düzeni “iyilik, dürüstlük, adalet kavramları” üzerine kurulmuştu ve bu kavramların “yürütücüsü ve koruyucusu”ydü. Şimdi ise düzen sallanıyor, milli birlik parçalanıyordu ve bunun nedeni Türk-İslam törelerinden kopuşumuzdu.⁶

5 *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 3.

6 Emine Işınsoy Okçu, “Devlet Düzeni”, *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 2.

Düzene ve devlete yönelik milliyetçi fetişizmin damgasını vurduğu *Devlet*'in ilk sayısında yayınlanan Ahmet Kabaklı imzalı ve "Devlet" isimli yazıda söz konusu fetişizm bütün boyutları ile görülebiliyordu. Kabaklı, devlet sözcüğünün Türkçede kuru bir hukuk terimi olmanın ötesinde "talih, baht, saadet" gibi anlamlar taşıdığını söylüyor ve devletli olmakla talihli, baht sahibi olmak arasında bir ilişki kuruyordu. Devletsizlik ise öyle korkunç bir felaketti ki ölümlerden ölüm beğenmek gibiydi ve bu nedenle de dilimizde "ya devlet başa ya kuzgun leşe" diye bir söz vardı. Devlet bir milletin "tanınması, var olması, öbürleri arasında şahsiyet sağlaması" demekti. Millet devletsiz bir hiç, "hukuksuz, adaletsiz insan yığını"ydı; "istiklal, hürriyet, hâkimiyet, adalet", bunların hepsi ise devlet sayesinde vardı. Türkler yeryüzünde on altı büyük devlet kurmuş ve "Söğüt'te bir uç beyliğinden cihangirane bir devlet çıkarmışlar"dı. Bugün ise dünyada Türklüğün tek bir devleti vardı ve "işte şimdi bütün kem gözler yeniden büyümesi, cihana hükmetmesi mümkün ve muhakkak olan bu bizim devlete dikilmiş"ti. Kabaklı dünyada 120 milyon Türk'ün olduğunu ama hiçbirinin devleti olmadığını, ancak yakın bir gelecekte hepsinin kendi devletlerine sahip olacaklarını, bunu da güçlenen Türkiye'nin yapacağını söylüyordu. Türkiye güçlendikçe onları da devletli yapacak, başlarına devlet kuşu konduracaktı. Bunun olabilmesi için ise âdeta "devlete tapmak" gerekiyordu ve Kabaklı bunu şöyle anlatıyordu:

Onun için devletini ululaman, böyle bir nimete sahip olduğunun şükrü ile başlaman lazım. Osmanlı'nın kanunlar üstü töresi "Devlet-i ebed müddet" ölküsü idi. Bunun için milleti, devletin adı ile Osmanlı diye çağırması bile manalıdır. İnsanlar, hükümetler evet fanidir, fakat devlet ebedi ve kalıcıdır. Sen öleceksin, devlet yaşayacak. Şehit olacaksın, çalışacaksın, canlar bağışlayacaksın. Çünkü devletsiz şeref, devletsiz mülk, devletsiz istikbal mümkün değildir.⁷

7 Ahmet Kabaklı, "Devlet", *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 2.

O ünlü sözü tersine çevirerek “insan ölecek ki devlet yaşasın” diyen Kabaklı, devrimci gençlere de şöyle sesleniyordu:

Ya sen şimdi ne yapıyorsun? Dışarıda, içeride ona hakaret! Almanca, Frengi kötölmek istiyorsun! Sevgili bayrağının yerine paçavralar bulup kulelerine çekiyorsun. Kanuna, polise karşı çıkıyorsun! Çok acı ama bilerek, bilmeyerek Türk devletini yıkmak, bizi dünyadan silmek isteyenlere alet oluyorsun. Çocukluk desem, değil bu. Cınnet...⁸

Devlet’in yayın hayatına başladığı günler üniversite işgalleri ve boykotların zirve yaptığı, devrimci öğrencilerle ülkücü/milliyetçi öğrencilerin kampüslerde daha fazla karşı karşıya gelmeye başladığı ve siyasal şiddetin yavaş yavaş gözle görülür hale geldiği gündü. İlk sayıda yer alan bir haber-yorum yazısında Türkiye’deki üniversitelerin çok ciddi sorunları olduğu kabul ediliyor, ancak yapılan boykotların bu sorunlarla ilgisinin bulunmadığı, boykotları yöneten bir azınlığın siyasi ve ideolojik gayelerle hareket ettikleri söyleniyordu. Boykotçular ucuz kitap, ucuz yemek, rahat bir yurt için direnmiyorlar, düzenin değişmesini istiyorlardı. Türk milliyetçileri ise üniversitelerin sorunlarını biliyor, bunların çözülmesini istiyorlardı ama bu boykotların “sosyalist bir düzen kurma hazırlığı”na dönüşmesine izin vermeyeceklerdi.⁹

Devlet, “Pakistanlaşmak” için devleti göreve çağırıyor, mevcut iktidarı, yani Demirel hükümetini ise anarşiye göz yummakla suçluyordu. Dergide “Yol” adlı bir köşesi bulunan Kamil Turan, “Türk milletinin dertlerinin müsebbibi, taşıdığı yükün altında ezilip biten iktidardır” diyor, iktidarın hain olmamakla birlikte “şuursuz” olduğunu ve anarşiyle mücadele edemeyen bu “iktidarsız iktidar”ın yerini güçlü bir otoritenin alması gerektiğini söylüyordu:

Vatanın toprakları üzerinde anarşiyi körükleyenlere, bölge mezhep farklarından istifa edenlere, Beyazıt Kulesi’ne kızıl bayrak çekenlere “memlekette demokrasi var” demek bir çare değildir. Garbin

⁸ A.g.y.

⁹ “Boykotlar”, *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 11.

kokmuş alışkanlıklarının zehirlemesine göz yummak, dindarlarla komünistleri aynı kanunla cezalandırmak, ondan sonra da “ne yapalım anayasa var” diye feryat etmek bir çare değildir. Bu aldatmaca oyunu çoktan iflas etmiştir. Millet yalnız seçimlerde değil, düşünüşünün, icraatının her safhasında kendisinden olan insanları beklemektedir.¹⁰

“Komando”ların sahneye çıkışı

Devlet'in ikinci sayısının ana gündemi “doğum kontrolü”ydü ve dergi “Milleti İmha Planı: Doğum Kontrolü” yazan bir kapakla çıkmıştı. Ancak mesele tek başına doğum kontrolü değildi; mesele 7 Nisan 1969 günü Sağlık Bakanlığı Doğum Kontrolü Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen seminerin “komandolar”, yani MHP'li gençler tarafından basılmasıydı. Seminerin açılış konuşmasının hemen ardından komandolar kürsüye fırlamış ve salonun iki yanına “100 milyonluk Türkiye” yazılı pankartlar asmışlardı. Bu baskın kamuoyunda yaygın bir şekilde konuşulmuş, “komandolar” meselesini de bir kez daha tartışmaya açmıştı.

O yıllarda kendileri öyle adlandırmasa da basında MHP'li gençlerden “komandolar” diye söz ediliyordu; çünkü MHP bir süre önce Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gençlik kampları açmış ve “komando kampları” adı verilen bu kamplarda ideolojik-politik eğitimin yanı sıra dövüş eğitimi de vermeye başlamıştı; kimi iddialara göre buralarda emekli subayların gözetiminde gençlere atış talimleri de yaptırılıyordu. MHP doğum kontrolünün Türk milletine karşı Batı tarafından kurulmuş bir tuzak olduğunu ve güçlü bir Türkiye'nin ancak kalabalık bir nüfusla mümkün olabileceğini söyleyerek doğum kontrolü uygulamalarına karşı çıkıyordu. Ölkücü gençlerin seminere yönelik baskını doğum kontrolü tartışmalarını da tetiklemişti, ama az önce de söylendiği üzere esas mesele “komandolar”dı.

İlk komando kampları CKMP henüz MHP adını almamışken, 1968 yılında 14'lerden Muzaffer Özdağ'ın teklifiyle önce İzmir'de

10 Kamil Turan, “İktidarsız İktidar”, *Devlet*, 17 Nisan 1969, S. 1, s. 4.

ve hemen ardından da Ankara'da açılmıştı.¹¹ İzmir'deki kampın sorumlusu CKMP İzmir Milletvekili ve yine 14'lerden Rifat Baykal'dı. Kampta yüze yakın genç eğitim görüyordu ve kampın güvenliği silahlı nöbetçiler tarafından sağlanıyordu.¹² İkinci kamp Ankara'da CKMP Genel Başkan Yardımcısı ve 14'lerden Dündar Taşer ve Gençlik Kolları Genel Başkanı Sadi Somuncuoğlu'nun kontrolünde açılacak, bunu diğer iller izleyecekti. 1968-70 arası 35 ilde 150'ye yakın kamp faaliyete geçecek ve bu kamplarda tümü erkek 15 binden fazla ülkücü genç eğitim alacaktı. Kampların 14'lere mensup, yani 27 Mayıs darbesi sonrası Türkiye'le birlikte sürgüne gönderilen subaylara bağlı olması önemli bir ayrıntıydı; çünkü bu, verilen eğitimin çok daha profesyonel olması anlamına geliyor ve kamplara paramiliter bir karakter veriyordu.

Kampların solun sokak hâkimiyetine karşı kurulduğu ve kendi hâkimiyetini şiddet aracılığıyla kuracağı parti yönetimi tarafından da saklanmıyordu. Türkiye 18 Ağustos 1968'de yaptığı bir konuşma-da kampların amacını şöyle anlatmıştı:

Gençlik Kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada, kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler, memleketi sathipsiz sanıp da sokak hâkimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi, mücadeleci olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz, memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar. Bulunacaklardır.¹³

11 14'lerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Salim Sanlı, "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Millî Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (Bahar 2018), s. 213-249.

12 Kampın açılışıyla ilgili olarak *Demokrat İzmir* gazetesinde yayınlanan bir habere şöyle deniliyordu: "İstanbul'da gençlik, 6. Filo'ya karşı çıkıp 'Yankee Go Home' sloganları altında toplanırken, Konya'da Cihad-ı mukaddesatçılar İslam birliği uğruna matbaaları tahrip ederken, CKMP'nin Ege teşkilatı sessiz sedasız komando kurslarına başlayıverdi.", Celil Bozkurt, "1968 Olayları'nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin Komando Kampları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Kasım-Aralık 2017, C. 17, S. 231, s. 67-84.

13 Turhan Feyizoğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 51.

Devlet bir sonraki sayıda “komandolar”ı kapağına taşıyacak ve komünistlerle kapitalistleri Türk milliyetçilerine karşı ortak hareket etmekle suçlayacaktı. Dergiye göre Türk basınının sol kanadı komandalara düşmandı ve onlar hakkında sürekli yalan haber üretir, düşmanlığı körüklerdi; ancak “Yahudi sermayesinin emrindeki kapitalist-maddeci basın” da onların düşmanıydı. Solcularla kapitalistler son yüz yılda dünyanın her tarafında tek bir mefkûreye karşı birleşmişlerdi, o da milliyetçilikti. Siyasi partiler içerisinde CHP ve TİP komandalara düşmandı, AP yönetimi de komandoları sevmemekteydi ama tabanı milliyetçilerden oluştuğu için pek sesini çıkaramazdı.¹⁴

Kamil Turan “Komandolar” adlı yazısında komandoların basitçe sola karşı ortaya çıkmış, reaksiyoner bir hareket olarak görülmesine karşı çıkıyor ve bir tarihsellik iddiasında bulunuyordu. Buna göre Türk milleti büyük bir beka tehdidi altındaydı ve böyle dönemlerde hep olduğu gibi bir kez daha uyanıyor ve içerisinde kahramanlar çıkartıyordu:

Millet sabrının sonuna gelmiştir. Komandolar milli çaresizliğimizin ihtiyaçlarından doğmuş ve kitlelerin yanan bağırlarına su serpmişlerdir. Asırlardır uyuklayanlar uyanmışlardır. Liderine, kadrolarına ve aksiyonuna kavuşan Türk milliyetçiliği, karşıındaki düşman cephelere karşı ayaktadır. Bu savaş sol olsa da olmasa da düşman enternasyonaller sinse de sinmese de mutlak kurtuluşa kadar devam edecektir. Komandolar yol gösteriyor işte. Şüphe yok hedef Kızıllema’dır.¹⁵

Devlet komando kamplarını 21 Temmuz 1969 tarihli 16. sayısında bir kez daha kapağına taşıyacak, derginin kapağında “Komando Kampları Açılıyor Bozkurtlar Diriliyor” yazacaktı. Konuyla ilgili imzasız olarak yayınlanan haber-yorum yazısının hemen başında “Komandoluk milliyetçi gençlerin benimsediği bir sıfat değildir, dışarıdan gelmiştir. Kendilerine kalsa bozkurtluğu tercih ederler-

14 “Komandolar”, *Devlet*, 21 Nisan 1969, S. 3, s. 5.

15 Kamil Turan, “Komandolar”, *Devlet*, 21 Nisan 1969, S. 3, s. 5.

di, böyle biline” yazıyordu. Komando sözcüğünü dolaşıma sokan MHP’liler değildi ve bunu ilk kullananın da kim olduğu bilinmiyordu ama “Türk milliyetçiliğinin fikir ve hareketlerine, eskiden kalma bir alışkanlıkla ve kötölemek gayesiyle Hitler Almanyası veya Mussolini İtalya’sından mutlaka bir şeyler bulaştırmak hevesinden kurtulamayanlar, NAZİ gençlik teşkilatına benzetmek hevesi içinde KOMANDO ismine öncülük etmişlerdir” denilerek sol işaret ediliyordu. Buna rağmen komando sözcüğü artık kendilerine “yadigâr” kalmıştı ve böyle tanındıkları için bu ismi kullanmaktan çekinmeyeceklerdi. Yazının devamında kamplardan “gençlik eğitim kampları” diye söz ediliyordu ve “komandolar fikir mücadelesini elbette tercih ederlerdi ama mecbur edilince dövüşmekten de asla kaçınmadılar” denilerek kampların kuruluş amacı zımnî bir şekilde kabul ediliyordu. Artık “komando kelimesinin duyulması bile malum çevrelerin yüreğini hoplatmaya devam ediyor”du. “Allah ve millet düşmanlarına saldıkları korku” ise “milletçe benimsenmeleri ve sevimlerinin asıl kaynağı”ydı.¹⁶

Devlet’e göre “milliyetçi Türk gençliği partizan değildi” ve “siyaset hırsına alet olmaz”dı; komandoların tek değer ölçütü milliyetçilikti ve bu nedenle hangi parti milliyetçilik bayrağını taşıyorsa gençlik de onun safında yer alacaktı. Böylelikle kampların ve orada yetiştirilen gençlerin MHP’yle organik bir bağı olmadığı söyleniyor ve özerkliklerine bir vurgu yapılmış olunuyordu ama hemen bunun ardından “böyle olmakla birlikte milliyetçi Türk gençliğinin mutlak bir çoğunlukla MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ’ne bağlandığı ve Alparslan TÜRKES’i davanın Başbuğu saydığı bir gerçektir” denilerek aradaki bağlantı kabul ediliyordu. MHP yöneticileri ise “gençliğin milliyetçilik mefkûresi altında toplanmasını kâfi görmüşler, partizan bir hüviyete bürünmesini istememişler”di.¹⁷ Aslında bu söylemle amaçlanan komandoları partiler üstü bir yere oturtup MHP dışı sağın tabanına da oynamak ve onların naza-

16 “İstanbul, İzmir, Samsun Kampları Açıldı”, *Devlet*, 21 Temmuz 1969, S. 16, s. 4.

17 “Parti ve Bozkurtlar”, *Devlet*, 21 Temmuz 1969, S. 16, s. 4-5.

rında da sempati ve destek kazanmaktı; bu yüzden de asıl vurgu MHP'ye değil milliyetçiliğe yapılıyor, komandolara “komünizme karşı Türklüğün muhafızlığı” gibi bir paye biçiliyordu. Zaten devamında da komandoların çoğunun MHP'li olmalarına rağmen AP iktidarını tedirgin eden bir faaliyet içerisinde olmadıkları, “hükümet komandoları himaye ediyor” iddiasının ise komünistler tarafından tedavüle sokulduğu söyleniyordu. Ancak *Devlet'e* göre İçişleri Bakanı Faruk Sükan, bir zamanlar ateşli bir milliyetçi olmasına rağmen komandolara iyi bir gözle bakmıyor ve onları aşırı sol ile aynı kefeye koyuyordu, bu da milliyetçi gençleri rahatsız ediyordu.¹⁸

Devlet'e göre komando kamplarının nasıl finanse edildiği sorusu bir komünist çarpıtmasıydı ve Bizim Radyo'da söylenenlerin aksine bu kamplara dışarıdan/ABD'den ya da içeriden gelen herhangi bir destek yoktu.¹⁹ Kampların masrafları “çoğu dar gelirli ağabeylerinin verdiği ufak tefek paralarla ve küçük esnaftan toplanan yiyecek yardımı ile” karşılanmaktaydı. Bir MHP'li yönetici kamplarla ilgili yaptığı açıklamada kamp programını şöyle anlatıyordu:

- 1- Beş vakit toplu namaz,
- 2- Türk ve İslam tarihinden bilgiler,
- 3- Miting düzenleme ve dağıtma usullerinin öğretilmesi,
- 4- Judo, güreş, boks, yakın dövüş, kültür-fizik.²⁰

Komandolara dair tartışmanın uzandığı yerlerden biri de MHP'nin teoride ve pratikte faşist ideolojiyle olan bağlantısıydı. Sol, MHP'den faşist bir parti olarak söz ediyor, ana akım medyada da benzer bir tartışma yürüyor ve kimi gazeteciler de MHP'yi faşist bir parti olarak değerlendiriyorlardı. Bu isimlerden biri olan *Milliyet* gazetesi yazarı Sami Kohen, *The Christian Science Monitor'e*

18 “Hükümet ve Bozkurtlar”, *Devlet*, 21 Temmuz 1969, S. 16, s. 5.

19 Bizim Radyo Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) aitti ve 1 Nisan 1958'de yayın hayatına başlamıştı. Radyonun yayınları Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nden yapılıyordu. Bizim Radyo ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Kıvanç, “Soğuk Savaş Yıllarında Bir Aktör: Bizim Radyo”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs 2021, S. 68, s. 463-94.

20 “Bu Yılkı Kamplar”, *Devlet*, 21 Temmuz 1969, S. 16, s. 8.